

تبیین اثرات انواع سرمایه‌های توسعه‌ای بر سرمایه اجتماعی مورد: روستاهای استان خراسان رضوی

سمیرا محمودی*؛ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.
عبدالرضارکن‌الدین افتخاری؛ استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
غلامرضا غفاری؛ دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
مهدی پورطاهری؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۳/۱۲/۲۶

دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۵/۱۲

چکیده

امروزه یکی از چالش‌های پیش‌روی توسعه پایدار روستایی، کم‌توجهی به سرمایه اجتماعی است که شناخت آن روند برنامه‌ریزی پایدار مناطق روستایی را برای متخصصان مربوطه تسهیل و مشارکت روستاییان را در اجرای بهتر برنامه به همراه دارد. واکاوی مطالعات انجام شده، نشان‌دهنده لزوم توجه به سرمایه اجتماعی در دستیابی به توسعه و از جمله توسعه پایدار روستایی است. مطالعه نوشته‌های توسعه‌نشان می‌دهد که همواره از چند سرمایه نام برده شده است. سرمایه‌های توسعه‌ای مرسوم همچون سرمایه اقتصادی، انسانی، فیزیکی، محیطی و سرمایه اجتماعی، امروزه به‌عنوان عناصر کلیدی در تحلیل پتانسیل‌های توسعه‌ای افراد، سازمان‌ها، جوامع و حتی دولت‌ها مورد توجه قرار می‌گیرند. از این رو، هر یک از این سرمایه‌ها، بخشی از منابع توسعه را شامل می‌شود که با هم در ارتباط است. بدین‌منظور، مقاله حاضر در پی برخورد با چالش‌های مذکور و با هدف ارتقای سطح توسعه‌یافتگی روستایی و پاسخ به این پرسش که میزان تأثیرگذاری انواع سرمایه‌ها در سرمایه اجتماعی چگونه است؟ با استفاده از روش‌شناسی توصیفی-تحلیلی و پیمایشی به ارزیابی و اندازه‌گیری انواع سرمایه‌های توسعه‌ای و آثار آن‌ها در روستاهای خراسان رضوی پرداخته است. نتایج مطالعه حاکی از آن است که بین سرمایه اجتماعی با سرمایه‌های اقتصادی و انسانی رابطه معنادار برقرار است. براساس نتایج به‌دست آمده، سرمایه اقتصادی با ضریب تعیین (R2) ۰.۹۰۶ دارای بیشترین تأثیر بر میزان سرمایه اجتماعی بوده است؛ به‌گونه‌ای که ۹۰.۶ درصد از سرمایه اجتماعی را در روستاهای مورد مطالعه تبیین می‌کند. سپس سرمایه انسانی با ضریب تعیین ۰.۱۷۶ بیشترین تأثیرگذاری را بر سرمایه اجتماعی داشته است. از سوی دیگر، بین سرمایه‌های فیزیکی و محیطی با سرمایه اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه رابطه معنادار وجود ندارد. در بیشترگفتمان‌ها و نظریات مطرح شده پیرامون رابطه انواع سرمایه‌ها با سرمایه اجتماعی، همواره تأکید بیشتری بر نقش سرمایه اقتصادی و انسانی در میزان سرمایه اجتماعی در جوامع مختلف شده است. هرچند از اهمیت سایر سرمایه‌ها همچون سرمایه محیطی و فیزیکی نمی‌توان غافل شد اما اهمیت آن‌ها به مراتب کمتر است.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، سرمایه‌های توسعه‌ای، توسعه پایدار روستایی، استان خراسان رضوی.

* Email: samir.mahmoodi65@gmail.com

(۱) مقدمه

سرمایه‌های توسعه‌ای مرسوم همچون سرمایه مالی (اقتصادی)، سرمایه انسانی، سرمایه فیزیکی، سرمایه محیطی و سرمایه اجتماعی، امروزه به‌عنوان عناصر کلیدی در تحلیل پتانسیل‌های توسعه‌ای افراد، سازمان‌ها، جوامع و حتی دولت‌ها مورد توجه قرار می‌گیرند (Brown, 1998; Ahmadi Firouzjaie et al., 2007: 16). هر یک از این سرمایه‌ها، بخشی از منابع توسعه را شامل می‌شود که با هم در ارتباط هستند. کabal و سانتوس^۱ (۱۹۹۳) و گراکا، ثاقب و فیلیپوپولوس^۲ (۱۹۹۵)، استدلال کرده‌اند که افزایش موجودی سرمایه فیزیکی، اثرات مثبتی بر انباشت سرمایه انسانی دارد؛ یعنی سرمایه فیزیکی افزایش یافته، ابزاری برای تولید بیشتر سرمایه انسانی در آینده خواهد بود (Grier, 2005: 197). در این چارچوب، سرمایه فیزیکی به هر سرمایه (دارایی) غیرانسانی ساخته شده توسط انسان‌ها که در تولید به‌کار گرفته می‌شود، اشاره دارد (Matarasso, 2005: 32). به‌عبارت دیگر، سرمایه فیزیکی شامل زیرساخت‌ها از جمله پل‌ها، جاده‌ها، ساختمان و تجهیزات ساخته شده توسط انسان‌ها گفته می‌شود. از فروش سرمایه فیزیکی، سرمایه مالی حاصل می‌شود (Cavaye, 2000: 4). از سوی دیگر، سرمایه انسانی شامل درک توانایی‌های فردی، دانش، مهارت‌ها و تجربیات کارکنان شرکت‌ها و مدیران و همچنین توانایی برای افزودن به این دانش، مهارت‌ها و تجربیات از طریق یادگیری فردی است (Dess and Picken, 1999: 8). نوع دیگر سرمایه که به‌صورت کیفیت آب، هوا، مناظر، خاک، گیاهان و جانوران، مشخص می‌شود، سرمایه طبیعی/زیست‌محیطی جوامع را تشکیل می‌دهد (Cavaye, 2000: 4). هر یک از این سرمایه‌ها در سیر تکاملی توسعه در برهه‌ای از زمان به‌عنوان راهبرد توسعه در گفتمان‌های علمی و برنامه‌های توسعه دولت‌ها قرار گرفته است. بدین‌سان، پس از اینکه الگوهای مرسوم رشد نتوانستند تمامی جوانب رشد اقتصادی را بیان کنند، دیدگاه‌ها متوجه نقش سرمایه‌ی انسانی شد. در این راستا سرمایه‌ی انسانی به‌عنوان عاملی تلقی شد که نقش اصلی را در تبیین «رشد توضیح داده نشده» داشت (میری و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۰-۳۱). در دهه‌های گذشته، حرکت مکملی از سرمایه‌های فردی با سرمایه‌های جمعی و نهادی مورد توجه قرار گرفت و علاقمندی نسبت به ابعاد اجتماعی توسعه بیش از گذشته شده است که می‌توان به فروپاشی شوروی، مشکلات پیش‌روی ایجاد نهادهای بازار در اقتصادهای انتقالی، بحران مالی در آمریکای لاتین، شرق آسیا و روسیه و مشکلات مداوم بیکاری و حاشیه‌نشینی اجتماعی حتی در موفق‌ترین اقتصادها، ناشی از این توجه نسبت داد (Woolcock, 2001: 66; Lehtonen, 2004: 200). از این‌رو، با مطرح شدن نقش جنبه جمعی و گروهی سرمایه در توسعه نوع دیگری از سرمایه، با عنوان سرمایه‌ی اجتماعی مطرح شد و در بسیاری از مطالعات از آن به‌عنوان چالش بنیادین توسعه یاد شده

¹ Kabal and Santos

² Graka, translucent and Philipopolus

است. «با مطرح شدن مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی، شیوه‌های برنامه‌ریزی نیز با رویکرد مشارکت مردمی و در چارچوب توسعه پایدار با برنامه‌ریزی مشارکتی، ارتباطی و تعاملی راهبردی با تأکید بر شاخص‌هایی همچون سنجش سرمایه‌ی اجتماعی، پایداری، انعطاف‌پذیری و مشارکتی بودن شکل گرفت که در آن هر سرزمین و سکونتگاه در اعمال سیاست‌های توسعه‌ای پایدار همراه با در نظر گرفتن مزیت نسبی دارای آزادی عمل زیادی شد. همچنین در چشم‌انداز توسعه بین‌المللی، سرمایه اجتماعی به‌عنوان بخشی از حرکت به‌سوی توسعه با شیوه "پایین به بالا" جایگاه ویژه‌ای یافته است (Svendsen and Svendsen, 2000; Small, 2002: 10). در این راستا، به دلیل اهمیت فراوان انواع سرمایه‌ها به‌ویژه سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار روستایی، میزان روابط و اثرات انواع سرمایه‌ها با سرمایه اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌گیرد و اهم سوالات تحقیق بدین شرح است که بین انواع سرمایه‌های توسعه‌ای (سرمایه اقتصادی، انسانی، محیطی، فیزیکی) با سرمایه اجتماعی چه نوع رابطه‌ای وجود دارد؟ و میزان تأثیرگذاری انواع سرمایه‌ها در سرمایه اجتماعی چگونه است؟

۲) چارچوب نظری

فقر یکی از مهم‌ترین چالش‌هایی است که نوع بشر با آن مواجه است و اینچنین استدلال می‌شود که فقر اغلب مربوط به منابع مالی است اما فقر به منابع دیگری مثل سرمایه‌های طبیعی، انسانی و طبیعی نیز بستگی دارد (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۹۴: ۲). در این چارچوب مطالعه نوشته‌های توسعه نشان می‌دهد که در ادبیات توسعه بویژه توسعه پایدار روستایی همواره از چند سرمایه نام برده شده است. از آن‌جا که ساختار و توزیع سرمایه، بازنمای ساختار درونی یا ذاتی جهان زیست اجتماعی است؛ بوردیو^۱ (۱۹۸۶) مدعی است که درک و فهم اشکال گوناگون سرمایه به فهم و توصیف ساختار و عملکرد جهان زیست اجتماعی کمک می‌کند. در تعریف عام از سرمایه عنوان شده، «سرمایه هر چیزی است که جریان بهبود مطلوبیت در طول زمان را تأمین کند (فاین، ۱۳۸۵: ۷۴)». لین (۱۹۹۹) نظریه‌های مربوط به سرمایه را در قالب سرمایه انسانی، فرهنگی و اجتماعی به صورت جدول زیر خلاصه می‌نماید:

¹ Bourdieu

جدول شماره (۱): نظریه‌های سرمایه

دیدگاه	نظریه کلاسیک	نظریه‌های سرمایه جدید		
		سرمایه انسانی	سرمایه فرهنگی	سرمایه اجتماعی
نظریه-پرداز	مارکس	شولتز، بکر	بورديو	لین، بارت، مارسدن، فلپ، کلمن
تبیین	روابط اجتماعی: استثمار کارگران توسط سرمایه‌داران (بورژوازی)	انباشت ارزش اضافی توسط کارگران	بازتولید نماها و معانی (ارزش‌های) مسلط	دسترسی و استفاده از منابع نهفته در شبکه‌های اجتماعی
سرمایه	الف- بخشی از ارزش اضافی بین ارزش استفاده (در بازار مصرف) و ارزش مبادله کالا (در بازار تولید کار) ب- سرمایه‌گذاری در تولید و گردش کالاها	سرمایه‌گذاری در قالب مهارت‌ها و دانش فنی	درونی کردن یا درک نادرست از ارزش‌های مسلط	سرمایه‌گذاری در بازشناسی و پذیرش متقابل شبکه‌های اجتماعی
سطح تحلیل	ساختاری (طبقات)	فرد	فرد/ طبقه	فرد

منبع: غفاری، ۱۳۹۰: ۵۲؛ Lin, 1999: 30

سرمایه انسانی شکلی از سرمایه است که با تغییر دادن افراد برای کسب مهارت‌ها و توانایی‌هایشان پدید می‌آید و افراد را قادر می‌سازد با شیوه‌های جدیدی رفتار کنند (کلمن، ۱۳۷۷، ۴۶۴). در دهه ۱۹۶۰ ایده سرمایه انسانی توسط شولتز^۱ (۱۹۶۱) و سپس بیکر^۲ (۱۹۶۴) مطرح گردید. سرمایه اقتصادی به درآمد پولی و همچنین سایر دارایی‌های مالی اطلاق می‌شود مانند پول و ثروت که می‌تواند جهت تولید کالا و خدمات مورد استفاده قرار گیرد؛ یا از دید پورتر^۳ (۱۹۹۸) سرمایه اقتصادی عبارت است از موجودی حساب‌های بانکی مردم و سرمایه انسانی مردم در اندیشه آن‌ها قرار دارد یا به باور بورديو، سرمایه اقتصادی ریشه دیگر انواع سرمایه‌هاست و از این منظر او به میراث مارکسیستی وفادار مانده است (شقایقی شهری و پهلوان‌زاده، ۱۳۹۰: ۷-۸). به باور پاتنام، سرمایه فیزیکی، ابزارهای طراحی شده به منظور افزایش بهره‌وری افراد است (Putnam, 1995: para.7). در این چارچوب، در خصوص قیاس سرمایه اجتماعی با دیگر انواع سرمایه، عنوان شده است که سرمایه اجتماعی را باید در درون ساختار روابط و مناسبات مشاهده کرد (Portes, 1998: 7) و آن به مانند دیگر اشکال سرمایه می‌تواند به منظور کسب عاید و بازده در آینده، ذخیره و سرمایه‌گذاری شود (Adler and Kwon, 1999: 22). در این راستا، حجم سرمایه اجتماعی مورد تملک یک فرد به اندازه شبکه پیوندهایی بستگی دارد که او می‌تواند به طرز مؤثر بسیج

¹ Schultz

² Baker

³ Porter

کند و افزون بر این وابسته به حجم سرمایه اقتصادی، فرهنگی یا نمادین در تصرف کسانی که وی با آنان مرتبط بوده، است (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۱۴۸).

این اشکال مختلف سرمایه کاملاً مستقل از یکدیگر نیستند بلکه وابستگی متقابل داشته و تقویت-کننده یکدیگر هستند. با این تفسیر همسو با سراگلدین و استیر^۱ (۱۹۹۴) می‌توان گفت، توسعه پایدار را باید نوعی از الگوهای انباشت و تبدیل انواع مختلف سرمایه در نظر گرفت (World Bank, 1996). همچنین می‌توان استدلال کرد که توسعه پایدار را می‌توان تغییرات سهم کلی این سرمایه‌ها و تغییر در چگونگی ترکیب این دارائی‌ها تصور کرد. با چنین برداشتی از «توسعه» که به افزایش کلی در سهم هر یک از سرمایه‌ها اشاره دارد، می‌توان «پایداری» را نسبی (و در واقع کیفیت) تلقی کرد (Bebbington, 2030-2031: 1999).

همسو با کلمن^۲ می‌توان گفت، سرمایه اجتماعی یک اثر مهم دارد و آن ایجاد سرمایه انسانی در نسل بعد است. افزون بر این، سرمایه اجتماعی هم در خانواده و هم در اجتماع، نقش مهمی را در ایجاد سرمایه انسانی در نسل در حال ظهور ایفا می‌کند. با پذیرش مفهوم سرمایه اجتماعی برای درک کارآیی و اثربخشی دانش موضوع جدیدی نیست. مطالعات زیادی وجود دارد که اثرات سرمایه اجتماعی را در موفقیت‌ها و برآیندهای علمی و آکادمیک مورد بحث قرار داده‌اند (Bankston, 2004; Haghghat, 2005; Lopez, 1996; Morgan and Sorensen, 1999; Willms, 1985). ادبیات را پیگیری کنیم به این نتیجه دست می‌یابیم که ریشه این مطالعات متأثر از نظریه «سرمایه اجتماعی در آموزش» کلمن است. برطبق نظریه کلمن، نظریه اجتماعی با عملکردهایش تعریف می‌گردد. وی معتقد است، سرمایه اجتماعی یک موجودیت تنها نیست بلکه تنوعی از موجودیت‌های مختلف با دو عنصر معمول است؛ همه‌ی آن‌ها جنبه‌هایی از ساختارهای اجتماعی را شامل شده و عملکردهای خاص کنشگران- خواه فرد یا سازمان- را در درون این ساختارها تسهیل می‌نمایند (Coleman, 1988: S98). همچنین برطبق مطالعه کلمن، لوری^۳ سرمایه اجتماعی را به معنای «مجموعه‌ای از منابعی که در روابط خانوادگی و نیز در سازمان‌های اجتماعی جامعه ذاتی/ ماندگار بوده و نیز برای توسعه اجتماعی یا شناختی گروه‌های سنی اجتماعی از جمله بچه‌ها و جوانان مفید هستند» به کار می‌برد (Coleman, 1990: 300; Fulkerson and Thompson, 2008: 542).

در توضیح این مطلب، در مجموعه‌ای از مطالعات صورت گرفته توسط کلمن و همکارانش (Coleman and Hoffer, 1987; Coleman, Hoffer and Kilgore, 1982a, 1982b, 1982c)، کلمن دریافته است که سرمایه اجتماعی در روابط خانوادگی و نیز در سازمان‌های اجتماعی جامعه برای توسعه اجتماعی و

¹ Serageldin and Steer

² Coleman

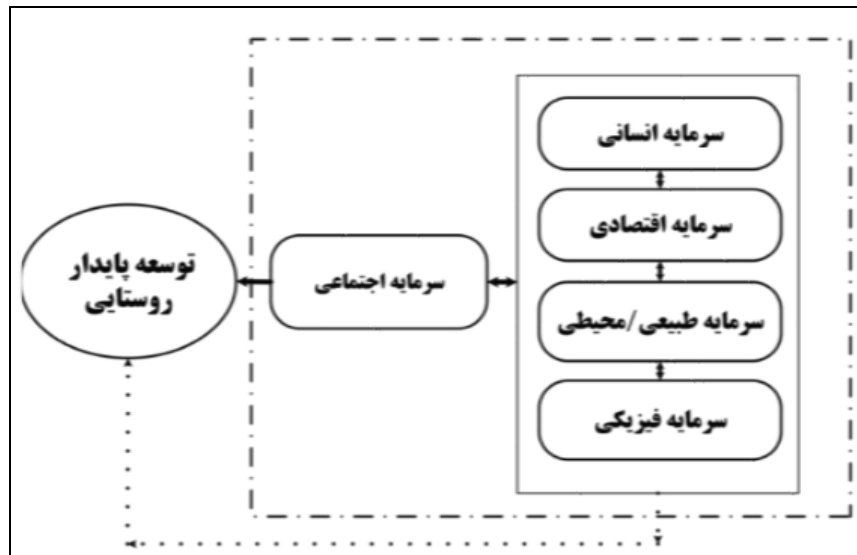
³ Lory

شناختی بین طبقات مختلف جامعه است (Magliola, 2005: 16). بنابراین، آموزش و یادگیری می‌تواند هنجارها، مهارت‌ها و ارزش‌های سودمند برای همکاری اجتماعی و مشارکت را تقویت نماید. نهادهای با کیفیت خوب، نیروی کار ماهر و رواج هنجارها و شبکه‌های تسهیل‌کننده‌ی همکاری اجتماعی، سطوح بالایی از سرمایه‌گذاری در سرمایه‌فیزیکی را پی‌ریزی می‌کند و همچنین قادر است به‌طور بالقوه استراتژی‌های تجدید محیط‌زیست طبیعی را افزایش دهد (Coleman, 1988; OECD, 2001: 13).

همچنین گفته می‌شود، به‌طور معمول، آنچه توسعه و رشد اقتصادی برپایه آن بنا شده، شامل سرمایه طبیعی، سرمایه فیزیکی یا تولیدی و سرمایه انسانی است که به‌عنوان ثروت یک ملت شناخته می‌شود. این مسئله به تازگی معلوم شده که این سه نوع سرمایه فقط بخشی از فرآیند رشد اقتصادی را تعیین می‌کنند؛ چرا که این‌ها از راهی که بازیگران اقتصادی با یکدیگر تعامل می‌کنند و به یکدیگر نظم می‌بخشد تا رشد و توسعه را فراهم آورند، چشم می‌پوشند؛ پس برای واکاوی اختلاف رشد میان کشورهای که از نظر ایشان سه دسته سرمایه‌دارای وضعیت یکسانی هستند باید در پی حلقه‌ای دیگر باشند که آن حلقه مفقوده، سرمایه اجتماعی است. در واقع، اقتصاد جدید، سرمایه اجتماعی را بکار می‌گیرد و به هنجارهایی که از بیرون نظام اقتصادی سرچشمه گرفته و بر رفتارهای اقتصادی تأثیر می‌گذارد، توجه جدی نشان می‌دهد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳۲). با این توصیف باید این استدلال را «در نظریه سرمایه اجتماعی استاندارد، پذیرفت که سرمایه اجتماعی برون گروهی، ظرفیتی برای نفوذ منابع، ایده‌ها و اطلاعات از نهادهای رسمی آنسوی جامعه داشته و می‌تواند اثر مثبتی بر پیامدهای اقتصادی و زیست‌محیطی داشته باشد (Ishihara and Pascual, 2009: 1557). افزون بر این با تأکید بر مفهوم کیفیت اجتماعی - «جنبه‌های ذهنی و قابل مجسم جامعه که به طور مستقیم به رفاه مردم مربوط می‌شود (Coenen et al., 2000: 5)» می‌توان آن را با پوشش طیفی از پدیده‌های اجتماعی مربوط به ارتباط اجتماعی - زیست‌محیطی نیز تسری داد. بدین معنی این مفهوم، هر چند اثرات ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را بر پایداری زیست‌محیطی به طور دقیق روشن نمی‌سازد، ولیکن سایر شاخص‌های سرمایه اجتماعی به‌طور وسیع زمینه برای تحقق پایداری زیست‌محیطی را فراهم می‌سازد (Lehtonen, 2004: 208). بنابراین در این کنش و واکنش‌ها، تبدیل سرمایه‌ها از مباحثی است که دانشمندان مختلفی از جمله بورديو به آن توجه کرده‌اند. در فرآیند تبدیل این سرمایه‌ها نسبت به هم نقش سرمایه اجتماعی نقش بسیار کلیدی و مهمی است. به این مفهوم که بتوان از سرمایه مادی یا سرمایه طبیعی نوعی سرمایه اجتماعی تولید کرد یا آنکه سرمایه اجتماعی بتواند در تولید سرمایه مادی یا انسانی نقش مؤثری ایفا نماید. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و پیمودن راه توسعه و رشد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ناهموار و دشوار می‌شود (شارع‌پور، ۱۳۸۵: ۲۳؛ شقاقی شهری و

پهلوانزاده، ۱۳۹۰: ۳-۱). بر این اساس، در طول دو دهه گذشته اقتصاددانان افزایش قابل توجهی را در نقش سرمایه اجتماعی در ارتباط با توسعه اقتصادی و افزایش رفاه اجتماعی نشان داده‌اند (Romer, 1986; Lucas, 1988; Woolcock, 1998; Becker, 2000; Solow, 1999; Baranyai et al., 2011: 520). در این ارتباط، آلتون اظهار داشته است که «هرگز زمان بیشتری برای افزایش سرمایه اجتماعی در مناطق روستایی وجود نخواهد داشت»؛ در صورتی که این امر صادق باشد، پرورش سطوح بالایی از سرمایه اجتماعی در پیوند با توسعه سرمایه انسانی و فیزیکی و همچنین دامن‌های از ابتکارات دیگر به-عنوان عناصر کلیدی برای یک اقتصاد محلی موفق است. همچنین توسعه سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک هدف مهم و قابل اطمینان، نه تنها به‌عنوان سیاست و حاکمیت به منظور توسعه منطقه‌ای، بلکه همچنین برای توسعه خود جوامع است که تمایل برای کوشش به منظور تأثیر امکان‌پذیری اقتصادی طولانی‌مدت-شان از طریق متقاعدسازی اقتصادی بر مبنای جامعه و نوآوری برای تطبیق تغییر تقاضاهای اقتصاد جهانی می‌تواند پذیرفته شود (Alston, 2002: 93; Woodhouse, 2006: 92).

پاتنام معتقد است استدلال پیوند بین سرمایه اجتماعی با توسعه اقتصادی بر مبنای این فرض بوده است که سرمایه اجتماعی می‌تواند اشکال دیگری از سرمایه کارآمدتر را از طریق افزایش بهره‌وری افراد و گروه‌ها خلق نماید (Putnam, 2000; Woodhouse, 2006: 85). در یک سطح پیوسته، روابط شکل‌گرفته بر مبنای اعتماد ممکن است اثر مثبتی در فرآیند توسعه و به‌ویژه رشد اقتصادی داشته باشد. همچنین ممکن است به‌عنوان یکی از عوامل شکاف عملکردی رشد بین هر منطقه شهری و روستایی در کشورهای توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته و کشورهای فقیر شمرده شود (Temple and Johnson, 1998; Guizo et al., 2004; Li and Wang, 2012: 8). با این وصف می‌توان گفت، سرمایه اجتماعی با سرمایه‌های مالی (اقتصادی) و انسانی در ارتباطی متقابل است. این ارتباط به صورت متقابل و در سطوح مختلف، قابل پیگیری است. در یک نظام اجتماعی، بخش‌های مختلفی چون بخش اقتصادی، سیاسی و فرهنگی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم با سرمایه اجتماعی در ارتباط هستند به نحوی که بود و نبود آن‌ها وابسته به میزان سرمایه اجتماعی در جامعه است. به این ترتیب، سرمایه اجتماعی، مستلزم وجود حداقلی از سرمایه‌های دیگر است (شارع‌پور، ۱۳۸۵: ۱۹) که می‌توان آن را در مدل مفهومی زیر دید.

شکل شماره (۱): مدل مفهومی تحقیق

۳) روش تحقیق

روش تحقیق موردنظر در این مقاله، با رویکرد جغرافیایی، با روش‌شناسی توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر شیوه‌های کمی و کیفی است. برای تعیین حجم جامعه نمونه از مجموع ۱۱۶۲ روستای بالای ۲۰ خانوار در استان خراسان رضوی، تعداد ۶۷ روستا دارای تمام ملاک‌ها و معیارهای مندرج در جدول ۲ بوده است. با عنایت به همگنی این روستاها در سه سطح، مجموعاً ۱۸ روستا (از هر طبقه تعداد ۶ روستا) از ۱۴ شهرستان، به شیوه تصادفی طبقه‌بندی شده در محیط GIS و توسط ابزار Hawth's Analysis Tools انتخاب شدند. جامعه آماری ۲ گروه را شامل می‌شود که عبارتند از: مردم محلی روستا و مسئولان محلی (اعضای شورا و دهیار). قابل ذکر است، با توجه به ماهیت مقاله، می‌تواند یکی از سه حالت هدف، سؤال و فرضیه را داشته باشد.

جدول شماره (۲): روستاهای نمونه به تفکیک طبقات

روستاهای نمونه	حجم نمونه	مجموع روستاها	شاخص	طبقات
جابوز، گرماب، صفی‌آباد، سده، برآباد، خیرآباد	۶	۲۴	دشتی	طبقه اول
			فاصله کم تا نزدیکترین شهر	
			تعداد خانوار زیاد	
استای، دیزادیز، قله‌زو، کریز، حصار، پیوه‌ژن	۶	۲۹	دامنه‌ای	طبقه دوم
			فاصله متوسط تا نزدیکترین شهر	
			تعداد خانوار متوسط	
شوراب، آبگاهی، گروه، مریچگان، رقاوان/گوهردشت، رباط	۶	۱۴	کوهستانی	طبقه سوم
			فاصله زیاد تا نزدیکترین شهر	
			تعداد خانوار کم	

در این مقاله برای سنجش روایی و پایایی پرسشنامه از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. براساس این روش با استفاده از آزمون KMO، میزان روایی گویه‌های تبیین‌کننده سرمایه اجتماعی، اقتصادی، انسانی، فیزیکی و محیطی به ترتیب برابر ۰.۷۱، ۰.۷۲، ۰.۵۸، ۰.۶۴ و ۰.۵۷ و برای کل پرسشنامه برابر ۰.۶۸ است. همچنین براساس نتایج آزمون اعتبار سازه‌ای، ضریب آلفای کرونباخ به‌دست آمده از پرسشنامه طراحی شده جهت سنجش انواع سرمایه‌های توسعه‌ای در روستاهای مورد مطالعه، معادل ۰.۸۹ است که بدین ترتیب پایایی یا اعتبار پرسشنامه تأیید می‌گردد.

از سوی دیگر، به منظور انتخاب شاخص‌های انواع سرمایه‌های توسعه‌ای، در ابتدا با واکاوی انتقادی بر مطالعات انجام شده، شاخص‌های سرمایه‌ها فهرست شدند و در گام دوم، شاخص‌های اولیه به منظور شناسایی شاخص‌های انواع سرمایه‌ها به‌ویژه سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار روستایی غربال شدند و به شاخص اصلی محدود گردید. سپس این شاخص‌ها با توجه به فراوانی تکرارشان در منابع گوناگون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و شاخص‌های اصلی استخراج گردید. سپس پرسشنامه‌ای از این شاخص‌ها تهیه شد و در نهایت با انجام مطالعات پیمایشی و نظرخواهی از خبرگان و متخصصان امر (شامل ۱۵ نفر از اساتید دانشگاه، پژوهشگران و مدیران) که تجربه و دانش لازم را داشتند، انتخاب شدند، مجموعه‌ای مناسب و بومی شده از شاخص‌های انواع سرمایه‌ها در توسعه پایدار روستایی ارائه گردید.

جدول شماره (۳): مؤلفه‌ها و شاخص‌های تبیین‌کننده انواع سرمایه اجتماعی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	معیار اندازه‌گیری (نماگرها)
مشارکت اجتماعی	مشارکت ذهنی	ذهنیت افراد نسبت به مشارکت در حل مشکلات روستا
		میزان اراده جمعی در حل مشکلات روستا
		میزان تفکر مشارکتی دولت و مردم و کارشناس برای بالا بردن ظرفیت توسعه‌ای روستا
		میزان آگاهی جمعی برای بالا بردن ظرفیت توسعه‌ای روستا
		ذهنیت افراد نسبت به مشارکت با شورای اسلامی روستا
	مشارکت عینی	میزان مشارکت بین کشاورزان
		میزان مشورت با کشاورزان موفق روستا
		میزان مشارکت در فعالیتهای خیریه در روستا
		میزان مشارکت در فعالیتهای عام‌المنفعه روستا
		میزان مشارکت در برنامه‌های تسهیلتی- ترویجی برای بالا بردن ظرفیت توسعه‌ای روستا
مشارکت رسمی	میزان مشارکت با اعضای شورای اسلامی روستا	
	میزان مشارکت در طرحهای عمرانی روستا مانند ساخت مسجد، طرح هادی روستا و ...	
عضویت در شبکه‌ها و گروه‌ها	دولتی و خصوصی	درصد عضویت در انجمن‌ها، صنوف، اتحادیه‌ها و شبکه‌های بخش خصوصی نسبت به کل در روستا
		درصد عضویت در NGO ها نسبت به کل شبکه‌ها و گروههای خصوصی در روستا
نهادهای اجتماعی	سازمان‌ها و نهادهای خصوصی و دولتی	میزان رضایت از سازمانها و نهادهای مرتبط با فعالیتهای کشاورزی
		میزان رضایت از عملکرد نهادهای و سازمانهای دولتی
امنیت	خدمات بیمه‌ای	درصد اراضی دارای بیمه محصولات کشاورزی نسبت به کل اراضی روستا
		میزان احساس آرامش با زندگی در روستا
		میزان احساس آرامش همسایگی در کوچه و محلات
		میزان احساس آرامش همسایگی در کسب و کار (خدمات، کشاورزی، صنعت)
		میزان رضایت افراد از نوع طراحی خانه، کوچه، محله و خیابانها
	خدمات امنیتی در روستا	میزان احساس آرامش از میزان تراکم و رفت و آمد در روستا
		میزان دانش بومی
		میزان مطالعه عمومی در طول هفته
		تعداد ساعات استفاده از اینترنت در طول هفته
		درصد گفتگو با والدین در طول روز
امنیت کالبدی	خدمات امنیتی در روستا	درصد گفتگو با همکاران در طول روز
		میزان گفتگو با ریش‌سفیدان روستا
هنجارها	تعهدات و قراردادهای	میزان احترام به قوانین موجود در روستا
		میزان انزمام به نظام عرفی روستا
		میزان احترام به قوانین رسمی
	ارزش‌ها و نگرش‌ها	میزان احترام به سنتها
		میزان احترام به بزرگترها
		میزان اعتماد اعضای خانواده به یکدیگر
اعتماد	اعتماد بین فردی و تعمیم‌یافته	میزان اعتماد به خویشاوندان
		میزان اعتماد کشاورزان به یکدیگر
		میزان اعتماد به مروجین جهاد کشاورزی
	اعتماد نهادی	میزان اعتماد به دولت
		میزان اعتماد به شورای روستا
		میزان اعتماد به شورای حل اختلاف روستا
همبستگی اجتماعی	تعامل و نزاع	میزان کمک به یکدیگر در مواقع گرفتاری
		میزان چنددستگی طایفه‌ای
شبکه‌های اجتماعی	روابط درون‌گروهی و بین‌گروهی روابط برون‌گروهی	میزان روابط اعضای خانواده با یکدیگر
		درصد مراجعه به شهر و دیگر روستاها طی هفته گذشته

جدول شماره (۴): مؤلفه‌ها و شاخص‌های تبیین‌کننده انواع سرمایه انسانی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	معیار اندازه‌گیری (نماگرها)
آموزش	آموزش رسمی / تحصیل	درصد کل باسوادی
		درصد باسوادی مردان در روستا
	درصد باسوادی زنان در روستا	
مهارت‌ها و توانایی‌ها	آموزش غیر رسمی	درصد دوره‌های آموزشی کارآفرینی نسبت به کل دوره‌های آموزشی در روستا
	مهارت‌های انتسابی/جسمی	درصد دوره‌های آموزشی فنی و حرفه‌ای نسبت به کل دوره‌های آموزشی در روستا
		میزان تجارب حرفه‌ای
مهارت‌ها و توانایی‌ها	مهارت‌ها و توانایی‌های اکتسابی / ذهنی و خلاقانه	درصد آموزش‌های دیده شده جهت کسب مهارت‌های ویژه/ فنی طی سال گذشته
		میزان توانایی برای یافتن راه‌های کسب درآمد
	میزان توانایی ایجاد شغل	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

جدول شماره (۵): مؤلفه‌ها و شاخص‌های تبیین‌کننده انواع سرمایه طبیعی / محیطی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	معیار اندازه‌گیری (نماگرها)
کاربری اراضی	اراضی کشاورزی	سرانه اراضی زراعی (سرانه تراکم بیولوژیکی)
		سرانه باغ‌ها
		درصد اراضی زراعی مرغوب نسبت به کل اراضی زراعی روستا
محیط زیست و حفاظت از منابع طبیعی	کشاورزی و محیط زیست	درصد کل اراضی زیرکشت ارگانیک نسبت به کل اراضی زراعی روستا
		درصد مصرف نهاده‌های کشاورزی سبز (کود و ...) نسبت به کل اراضی زیرکشت روستا
	حفاظت از منابع	احساس مسئولیت در حفاظت از منابع طبیعی روستا
		حفظ منابع طبیعی برای نسل‌های آینده
موقعیت فرارگیری	فاصله فیزیکی	کاهش شستشوی خاک اراضی کشاورزی و کاهش هدررفت آب از طریق اصلاح شیوه‌های آبیاری
		حفاظت از مراتع
		مدت زمان دسترسی به مرکز شهرستان
		مدت زمان دسترسی به مرکز بخش
موقعیت فرارگیری	فاصله فیزیکی	مدت زمان دسترسی به مرکز دهستان
		میزان فاصله از نزدیکترین شهر

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

جدول شماره (۶): مؤلفه‌ها و شاخص‌های تبیین‌کننده انواع سرمایه فیزیکی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	معیار اندازه‌گیری (نماگرها)
خدمات/ زیرساخت‌ها	زیرساخت‌ها و خدمات آموزشی	دبستان
		دبیرستان
		کیفیت آموزش در مدارس
		تعداد کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی در زمینه کشاورزی، دام و بهداشت
		اینترنت
	زیرساخت‌ها و خدمات فرهنگی	کانون فرهنگی در روستا
		فاطمیه و حسینیه
		حفاظت از میراث فرهنگی
	زیرساخت‌های خدماتی	شرکت تعاونی تولید
		شرکت تعاونی روستایی
خانه بهداشت		
زیرساخت‌ها و خدمات بهداشتی	دسترسی به پزشک و خدمات درمانی	
	خدمات اورژانسی در طول شبانه‌روز	
	جمع‌آوری زباله	
	سرانه تجهیزات زراعی	
دارایی‌ها	دارایی‌های منقول و غیرمنقول مورد استفاده برای تولید	سرانه زمین زراعی و مسکونی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

جدول شماره (۷): مؤلفه‌ها و شاخص‌های تبیین‌کننده انواع سرمایه اقتصادی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	معیار اندازه‌گیری (نماگرها)
فرصت‌های شغلی	وضعیت شغلی روستا	نرخ اشتغال
		درصد زنان شاغل روستا
		درصد مردان شاغل روستا
		نرخ بیکاری
		درصد بیکاری زنان در روستا
		درصد بیکاری مردان در روستا
		نرخ فعالیت
		درصد فعالیت زنان در روستا
		درصد فعالیت مردان در روستا
		گروه‌های شغلی
درصد تعداد شاغلین در بخش صنعت نسبت به کل شاغلین روستا		
درصد تعداد شاغلین در بخش کشاورزی نسبت به کل شاغلین روستا		
دارایی‌ها	هزینه و درآمد	سرانه امکانات در تملک خانوار
		میزان هزینه‌های جاری خانوار بطور سالیانه
اقتصاد مالی خانوار	پس‌اندازهای منقول و غیرمنقول	میزان درآمد ناخالص خانوار بطور سالیانه
		میزان پس‌انداز در بانک‌ها

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

۴) یافته‌های تحقیق

در این مقاله با توجه به ماهیت داده‌ها و هدف تحقیق، ابتدا آزمون نرمال بودن مقیاس‌ها انجام گرفته است. کجی^۱، کشیدگی^۲ و آزمون نرمال بودن توزیع نمره‌های هر یک از مقیاس‌های مورد استفاده در این مطالعه در جدول زیر آمده است. اگر کجی و کشیدگی مقیاس‌ها کمتر از ۱۲۱ باشد، نیازی به تبدیل^۳ مقیاس‌ها نیست و ادامه روند تحلیل با این مقیاس‌ها، خللی در نتایج ایجاد نمی‌کند. چنانچه در جدول ۸ دیده می‌شود، همه‌ی مقیاس‌ها در پژوهش حاضر از کجی و کشیدگی کمتر از ۱۲۱ برخوردار بودند، این نشان از آن دارد که نیازی به تبدیل داده‌ها در نمونه مورد مطالعه نمی‌باشد. از سوی دیگر همانطور که مشاهده می‌شود آزمون کالموگراف- اسمیرنوف نیز که به منظور بررسی نرمال بودن داده‌ها استفاده شده است نشان می‌دهد که فرضیه نرمال بودن داده‌ها برای تمامی زیرمقیاس‌ها برقرار است ($p > 0.05$).

جدول شماره (۸): کجی کشیدگی و آزمون کالموگراف اسمیرنوف برای مقیاس‌ها

P	KM	خطای استاندارد کشیدگی	کشیدگی	خطای استاندارد کجی	کجی	گروه‌ها
۰.۲۸۰	۰.۹۹۱	۰.۳۰۷	۱.۷۸۱	۰.۱۵۴	۰.۰۱۲	سرمایه اقتصادی
۰.۴۱۶	۰.۸۸۴	۰.۳۱۵	۰.۰۷۹	۰.۱۵۸	-۰.۲۷۵	سرمایه فیزیکی
۰.۰۹۶	۱.۲۳۲	۰.۳۱۶	-۰.۲۸۳	۰.۱۵۸	-۰.۲۳۰	سرمایه طبیعی / محیطی
۰.۱۰۷	۱.۲۱۰	۰.۳۱۱	-۰.۱۲۱	۰.۱۵۶	۰.۰۹۲	سرمایه انسانی

به لحاظ آمار استنباطی بین سرمایه اجتماعی و سرمایه‌های اقتصادی و انسانی در روستاهای مورد مطالعه رابطه معنادار مشاهده می‌شود، همچنین از سوی دیگر، نتایج به دست آمده از همبستگی پیرسن نشان دهنده عدم وجود رابطه معنادار آماری بین سرمایه اجتماعی و سرمایه‌های فیزیکی و طبیعی / محیطی است. جدول ۹ تحلیل همبستگی بین انواع سرمایه‌های توسعه‌ای و سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۹): تحلیل همبستگی بین انواع سرمایه‌های توسعه‌ای و سرمایه اجتماعی

سرمایه اقتصادی	سرمایه فیزیکی	سرمایه انسانی	سرمایه طبیعی / محیطی		
۰.۹۵۲	۰.۰۸۳	۰.۴۲۰	۰.۰۸۵	ضریب همبستگی پیرسن	سرمایه اجتماعی
۰.۰۰۰	۰.۷۴۴	۰.۰۸۳	۰.۷۳۸		
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	تعداد	

¹ skewness

² kurtosis

³ transformation

باتوجه به نتایج به دست آمده از تحلیل همبستگی بین متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) و متغیرهای مستقل، در ادامه، تحلیل رگرسیونی چندمتغیره در ارتباط با همبستگی‌های تأیید شده (رابطه سرمایه اجتماعی با سرمایه‌های اقتصادی و فیزیکی) انجام می‌گیرد. به منظور تعیین رابطه بین متغیرهای مستقل (سرمایه انسانی و سرمایه اقتصادی) و متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) در روستاهای مورد مطالعه و میزان تأثیرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، از تکنیک تحلیل رگرسیونی و ضریب تعیین (R^2) استفاده شده است. جدول ۱۰ نشان‌دهنده میزان رابطه و تأثیرگذاری سرمایه‌های انسانی و اقتصادی بر سرمایه اجتماعی روستاهاست. نتایج حاصل از جدول حاکی از آن است که متغیرهای فوق‌الذکر با یکدیگر رابطه معنادار آماری داشته و مقدار آلفا کوچکتر از ۰.۰۵ است. بنابراین سرمایه‌های انسانی و اقتصادی بر سرمایه اجتماعی تأثیر داشته و تغییرات در سرمایه اجتماعی را تبیین می‌نمایند.

جدول شماره (۱۰): رگرسیون چندمتغیره تأثیر سرمایه‌های اقتصادی و انسانی بر سرمایه اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه

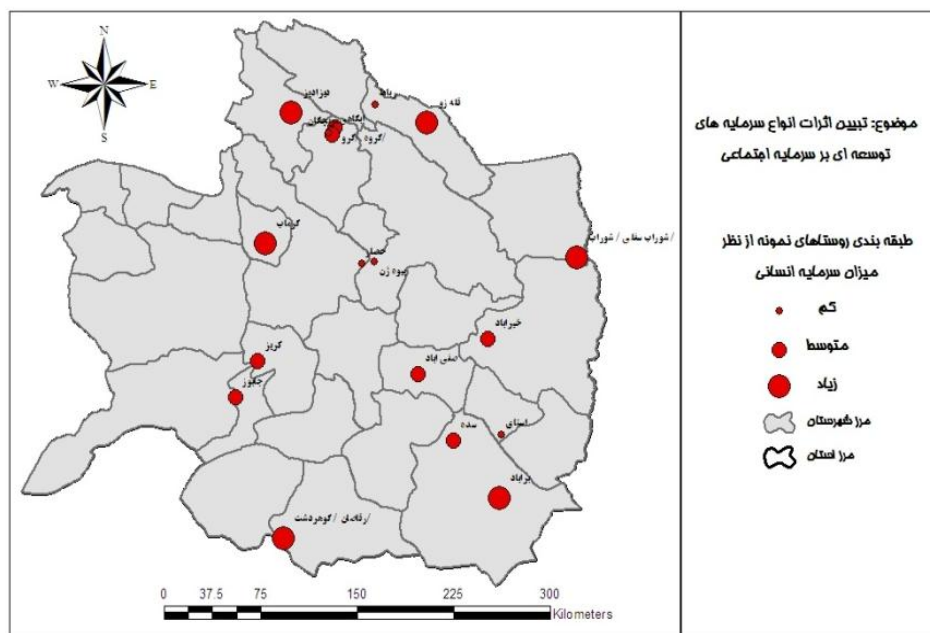
انواع سرمایه	ضریب رگرسیونی (B)	ضریب رگرسیونی استاندارد (β)	ضریب تعیین (R^2)	مقدار T	سطح معناداری (sig)
سرمایه انسانی	۰.۰۷	۰.۴۲۰	۰.۱۷۶	۱.۸۵	۰.۰۸۳
سرمایه اقتصادی	۱.۳۶	۰.۹۵۲	۰.۹۰۶	۱۲.۳۸	۰.۰۰۰

همانطور که جدول ۱۰ نشان می‌دهد، هرچه بتا (BETA) و T به دست آمده بزرگتر و سطح معناداری کوچکتر باشد، بدین معنی است که متغیر مستقل تأثیر زیادی بر متغیر وابسته دارد. همچنین با توجه به مقدار R^2 (ضریب تعیین) می‌توان گفت، متغیر وابسته متأثر از متغیر مستقل است، به عبارت دیگر، براساس ضریب تعیین، ۹۰.۶ درصد از واریانس سرمایه اجتماعی، توسط سرمایه اقتصادی و ۱۷.۶ درصد توسط سرمایه انسانی تبیین می‌شود. ضریب بتا نیز نشان‌دهنده ارتباط مستقیم بین دو متغیر مستقل و وابسته است. در نتیجه، از طریق تحلیل رگرسیون می‌توان اذعان نمود که با افزایش سرمایه‌های اقتصادی و انسانی در روستاهای مورد مطالعه، میزان سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. در نهایت، میزان انواع سرمایه‌های توسعه‌ای به منظور طبقه‌بندی روستاهای نمونه از نظر انواع سرمایه‌ها در جدول ۱۱ ارائه شده است.

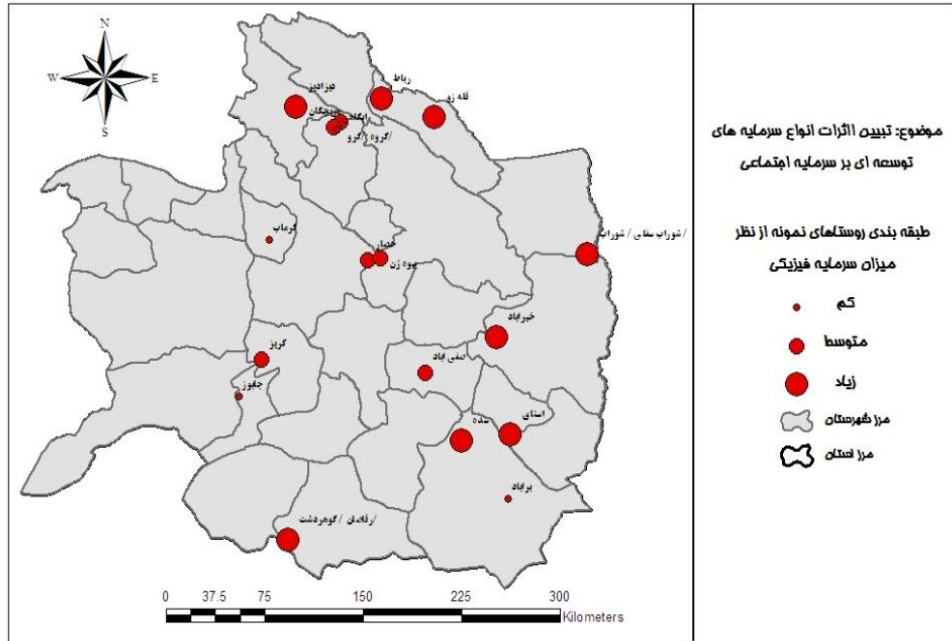
جدول شماره (۱۱): میزان انواع سرمایه‌های توسعه‌ای در روستاهای مورد مطالعه

ردیف	روستا	سرمایه اجتماعی	سرمایه اقتصادی	سرمایه فیزیکی	سرمایه انسانی	سرمایه طبیعی . محیطی
۱	گروه	۲۷۹.۷۱	۱۹۱.۷۶	۸۲.۴۷	۱۱۸.۸۳	۴۱.۶
۲	سده	۲۸۵.۷۱	۱۹۱.۸	۱۰۲.۱۲	۲۴۵.۴۶	۴۴.۶
۳	دیزادیز	۲۹۵.۰۹	۲۰۱.۹	۱۰۸.۶۱	۱۷۲.۹۳	۵۲.۱
۴	حصار	۲۷۹.۸۵	۱۸۹.۲۳	۸۳.۹۵	۲۱۰.۲۳	۴۳.۶
۵	کریز	۲۸۹.۹	۱۹۴.۹	۸۵.۶	۲۴۶.۹۶	۴۶.۵
۶	استای	۲۷۸	۱۸۸.۲۸	۸۸.۴	۲۱۹.۹۴	۴۲.۵
۷	خیرآباد	۲۸۳.۴۲	۱۹۶.۴۷	۸۸.۳۳	۲۳۴.۵۳	۳۷.۲
۸	رباط	۲۷۵.۱۹	۱۸۶.۸۵	۱۰۱.۳۶	۱۴۶.۵۳	۴۷.۵
۹	گوهردشت	۲۹۱.۹	۱۹۹.۰۴	۹۶.۹۵	۲۰۸.۵۳	۳۴.۴
۱۰	شوراب	۲۹۵.۰۴	۱۹۷.۴۷	۸۶.۹۴	۱۴۸.۱۲	۳۲.۴
۱۱	جابوز	۲۸۹	۱۹۶.۱۴	-۳۰.۳۲	۲۳۳.۰۶	۳۹.۸
۱۲	صفی‌آباد	۲۷۶.۱۴	۱۹۰.۳۸	۴۵.۱۶	۱۷۵.۲۵	۴۲.۷
۱۳	گرماب	۲۹۰.۳۳	۱۹۸.۰۴	۲۹.۴۵	۲۵۴.۶۶	۴۳.۹
۱۴	پیوه‌ژن	۲۶۸.۲۳	۱۷۹.۸۵	۶۰.۹۹	۱۷۱.۵۲	۳۵.۲
۱۵	برآباد	۲۹۴.۴۷	۱۹۹.۷۶	۳۱.۴۴	۲۶۲.۷۶	۴۲
۱۶	آبگاهی	۲۷۹.۸۵	۱۹۱.۴۷	-۲۱.۴۷	۹۳.۱۲	۳۸.۶
۱۷	مریچگان	۲۷۲.۱۴	۱۸۵.۲۸	۴۷.۸۹	۱۳۲.۹۶	۳۰.۶
۱۸	قله‌زو	۲۹۳.۳۸	۱۹۹.۹	۸۹.۳۱	۱۷۷.۲۷	۳۰.۲

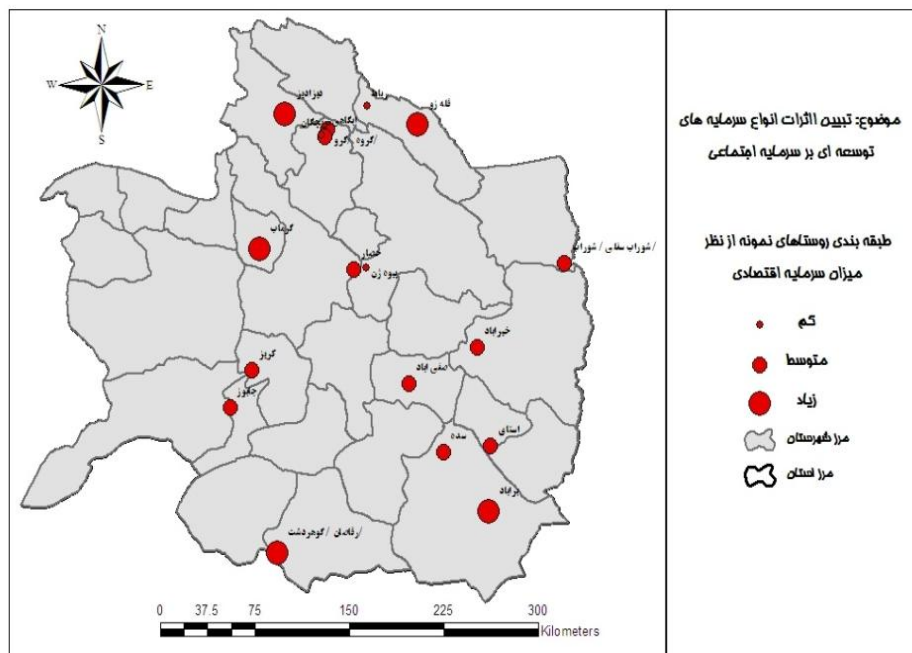
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

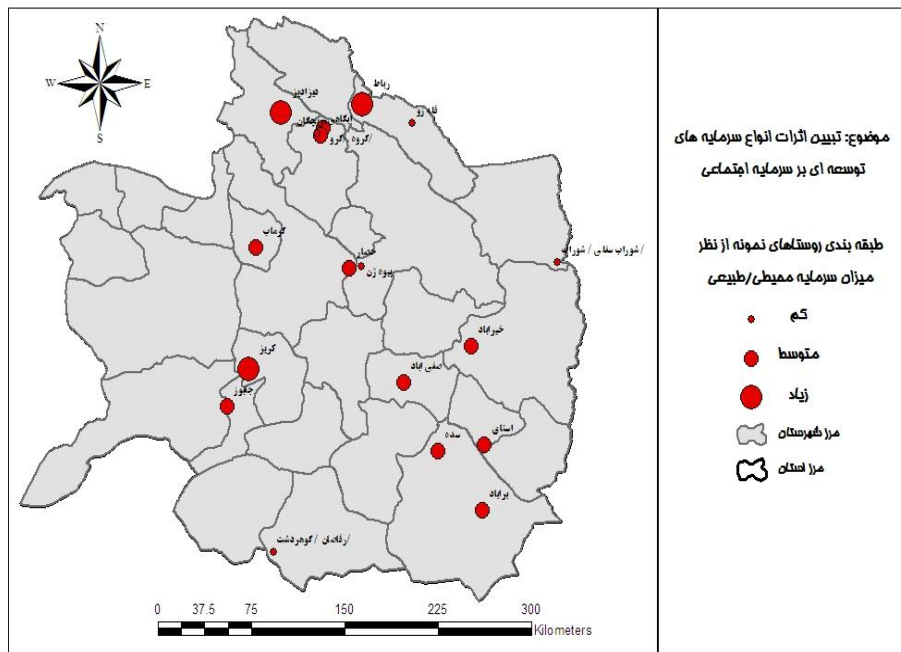
شکل شماره (۲): سرمایه انسانی روستاهای مورد مطالعه

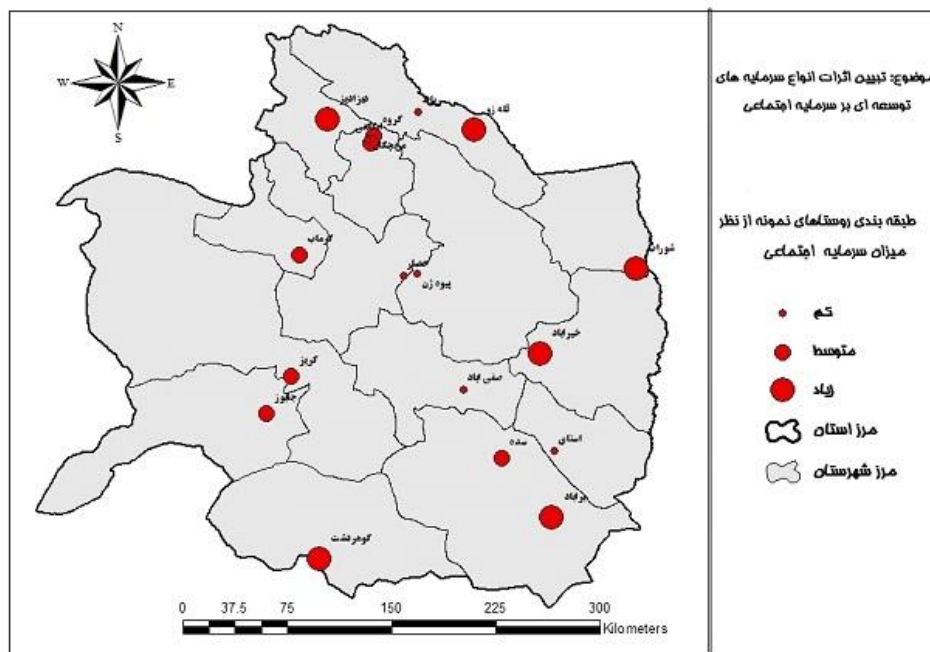
شکل شماره (۳): سرمایه فیزیکی روستاهای مورد مطالعه

شکل شماره (۴): سرمایه اقتصادی روستاهای مورد مطالعه

شکل شماره (۵): سرمایه محیطی / طبیعی روستاهای مورد مطالعه

شکل شماره (۶): سرمایه اجتماعی روستاهای مورد مطالعه

۵) نتیجه گیری

با عنایت به نظریات و پژوهش‌های انجام شده، می‌توان اذعان نمود که انواع سرمایه‌های توسعه‌ای با یکدیگر در ارتباط بوده و نیز قابل تبدیل شدن به یکدیگر هستند. در این میان، در پیگرد مباحث توسعه-ای به‌ویژه توسعه پایدار روستایی، سرمایه اجتماعی در دهه‌های اخیر بسیار مورد توجه قرار گرفته است. همچنین از آنجا که بسیاری از پژوهش‌گران و متخصصین، سرمایه اجتماعی را تابعی از سایر سرمایه‌ها

دانسته‌اند؛ بدین‌سان، در پژوهش حاضر به منظور تعیین میزان ارتباط و اثربخشی انواع سرمایه‌های اقتصادی، انسانی، محیطی و فیزیکی بر سرمایه اجتماعی در مناطق روستایی انجام گرفته است. نتایج نشان‌دهنده‌ی رابطه معنادار آماری بین سرمایه اقتصادی و سرمایه انسانی با سرمایه اجتماعی و نیز نبود رابطه معنادار آماری بین سرمایه محیطی و فیزیکی با سرمایه اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه است. همچنین براساس نتایج، سرمایه اقتصادی با ضریب تعیین (R2) ۰.۹۰۶ و سرمایه انسانی با ضریب تعیین ۰.۱۷۶، به ترتیب بیشترین تأثیر را بر میزان سرمایه اجتماعی دارا است. به عبارت دیگر، سرمایه اقتصادی ۹۰.۶ درصد و سرمایه انسانی ۱۷.۶ درصد از میزان سرمایه اجتماعی را در روستاهای مورد مطالعه تبیین می‌کنند.

قابل ذکر است، نتایج به دست آمده از این پژوهش، تا حد زیادی با ادبیات تحقیق و پژوهش‌های انجام شده همخوانی دارد. در بیشترین گفتمان‌ها و نظریات مطرح شده پیرامون رابطه انواع سرمایه‌ها با سرمایه اجتماعی، همواره تأکید بیشتری بر نقش سرمایه اقتصادی و انسانی در میزان سرمایه اجتماعی در جوامع مختلف شده است. به‌طوری که شارع‌پور (۱۳۸۵) در مطالعه خود اذعان می‌دارد، سرمایه اجتماعی با سرمایه‌های اقتصادی (مالی) و انسانی در ارتباطی متقابل است. این ارتباط به صورت متقابل و در سطوح مختلف، قابل پیگیری است. همچنین از نظر کلمن (۱۹۸۸)، سرمایه اجتماعی یک اثر به‌ویژه مهم دارد و آن ایجاد سرمایه انسانی در نسل بعد است. هرچند از اهمیت سایر سرمایه‌ها همچون سرمایه محیطی و فیزیکی در سرمایه اجتماعی نمی‌توان غافل شد اما اهمیت آنها نسبت به ۲ سرمایه دیگر به مراتب کمتر است. به طوری که در کتاب «بوم‌شناسی اجتماعی» اثر راماچاندار گوها آمده است، بین عوامل بوم‌شناختی و ساختار اجتماعی به‌طور آشکار روابط پیچیده‌ای وجود دارد. بدین‌سان تنها از شواهد باستان‌شناسی در چین‌گلیپوت نمی‌توان پی‌برد که سکونتگاه‌های غیرمترکز مقدم بوده‌اند یا ساخت آبیگرها و دیگر منابع ذخیره‌سازی آب. این نکته آشکار می‌سازد که بین این دو روابط دوری^۱ برقرار است نه علی. برای ساخت کانال‌های آبیاری در مقیاس کلان و همچنین آبیگر (آنچنان که در جوامع شرقی فاقد رودخانه انجام می‌شد) وجود قدرت مرکزی ضرورت داشت (شه بر این عقیده است که «ناهمواری گسترده زمین، برقراری ارتباط را مشکل می‌کند، در نتیجه احتمالاً بر توسعه‌ی واحدهای اداری بزرگ و سازمان‌یافته تأثیر می‌گذارد» (Shea, 1959, 512)). در واقع همسو با طالب و همکاران می‌توان گفت، اهمیت تأثیر متقابل توسعه‌ی شبکه‌های پیچیده ارتباطی و روابط اجتماعی را نیز نمی‌توان نادیده گرفت (طالب و احمدی، ۱۳۹۲: ۵۶-۵۷). همچنین در سرزمین‌های خشک بخش‌های مختلف جهان مردمانی زندگی می‌کنند که با سازمان‌دهی جمعی مؤثر، آب را استحصال می‌کنند. برانچز می‌نویسد: «اگر مردمانی که در سرزمین‌های خشک زندگی می‌کنند بخواهند خودشان به تنهایی کشاورزی و آب استحصال کنند،

¹ Circular relationship

قادر به انجام دادن آن کار نخواهند بود، کمبود آب مجبورشان می‌کند که به شکل مؤثر به هم بپیوندند.» (طالب و احمدی، ۱۳۹۲: ۹۹). همچنین صفی‌نژاد در کتاب خود به شکل‌گیری ساختارهای اجتماعی و نظام‌های تولید جمعی به جهت غلبه بر خست طبیعت اشاره کرده و اذعان می‌دارد، بنه، صحرا، حراثه که در طول تاریخ کهن زراعی ایران در نیمه شرقی کشور بوجود آمده و نظام یافته و شکل گرفته است نتیجه کمبود باران و زمین به مناسبت خست طبیعت در این منطقه و عکس‌العمل پی‌گیر و تلاش مداوم روستائینان در مبارزه با طبیعت است که به خاطر نیازهای زراعی خود، نظام‌های تولید جمعی زراعی سنتی را در سراسر منطقه با اشکالی تقریباً همانند بوجود آورده‌اند (صفی‌نژاد، ۱۳۵۳: ۲۱).

۶ منابع

- تاجبخش، کیان، (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، نشر شیرازه، تهران.
- حیدری، حسین؛ زرافشانی، کیومرث؛ مرادی، خدیجه، (۱۳۹۴)، مدل کیفی کنش سرمایه اجتماعی با فرآیند توسعه روستایی مورد: روستای فارسینج در استان کرمانشاه، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۴، پیاپی ۱۱، صص ۱۴۶-۱۳۱.
- شارع‌پور، محمود، (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی: مفهوم سازی، سنجش و دلالت‌های سیاستگذاری، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران، مازندران.
- شقاقی شهری، وحید؛ پهلوان‌زاده، فرهاد، (۱۳۹۰)، تحلیل سرمایه اجتماعی در ایران و رقبای منطقه ای در افق چشم انداز، انتشارات مجمع تشخیص مصلحت نظام، تهران، صص ۱-۶۸.
- صفی‌نژاد، جواد، (۱۳۵۳)، بنه، انتشارات توس، تهران.
- غفاری، غلامرضا، (۱۳۹۰)، سرمایه اجتماعی و امنیت انتظامی، چاپ اول، انتشارات جامعه‌شناسان، تهران.
- فاین، بن، (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی و نظریه اجتماعی، ترجمه م.ک. سروریان، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
- قدیری معصوم، مجتبی؛ رضوانی، محمدرضا؛ جمعه‌پور، محمود؛ باغیانی، حمیدرضا، (۱۳۹۴)، سطح‌بندی سرمایه‌های معیشتی در روستاهای گردشگری کوهستانی مورد-: دهستان بالا طالقان در شهرستان طالقان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۴، پیاپی ۱۲، صص ۱۸-۱.
- کلمن، جیمز، (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، تهران.
- گوها، رامچاندرا، (۱۳۹۲)، بوم‌شناسی اجتماعی، ترجمه طالب، مهدی؛ محمدی، احمد، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- میری، غلامرضا؛ جوان، جعفر؛ افراخته، حسن؛ ولایتی، سعدالله؛ شایان، حمید، (۱۳۸۹)، نقش سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: منطقه‌ی پشت آب سیستان)، جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۴، دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۲۹-۴۹.

- Adler, P.S. and Kwon, S, (1999), **Social capital: The good, the bad, and the ugly**, Modified version of a paper presented at the 1999 Academy of Management Meeting, Chicago, IL.
- Ahmadi Firouzjaie, A., Sadighi, H. and Mohammadi, M.A, (2007). **The influence of social capital on adoption of rural development programs by farmers in the Caspian sea region of Iran**, American Journal of Agricultural and Biological Sciences, VOL. 2, No 1, pp. 15-22.
- Alston, M, (2002). **Social capital in rural Australia**, Rural Society, VOL.12, No 2, pp. 93–104.
- Baker, W., (1983), **Floor trading and crowd dynamics**, Edited by Patricia Adler and Peter Adler, GREENWICH. Conn: JAI.
- Bankston, C.L, (2004). **Social capital, cultural values, immigration, and academic achievement: The host country context and contradictory consequences**, Sociology of Education, VOL. 77, No 2, pp. 176–179.
- Baranyai, Z., Toth Naar, Z. and Farkas, M.F, (2011). **Role of trust in building social capital and rural development**, International Journal of Social Sciences and Humanity Studies, VOL. 3, No 2, pp. 519-529.
- Bebbington, A, (1999). **Capital and capabilities: a framework for analyzing peasant viability, rural livelihoods and poverty**, Journal of World Development, VOL. 27, No 12, pp. 2012-2044.
- Becker, H.J, (2000). **Findings from the Teaching, Learning, and Computing Survey: Is Larry Cuban Right?**, Education Policy Analysis Archives, VOL. 8, No 51, pp. 2-32.
- Brown, T.F., (1998), **Theoretical perspectives on social capital**, Available at: [Http://jhunix.edu/~tombrown/Econsoc/soccap.html](http://jhunix.edu/~tombrown/Econsoc/soccap.html).
- Cavaye, J., (2000), **our community, our future: a guide to community development**. Community Development, TOOWOOMBA.
- Coenen, F.H.J.M., Fuchs, D. A. and Peppel, R.A.V.D., (2000), **The environment and social well-being: an exploration of facts and figures and of possible relationships**, Environmental Strategy Publication 2000/6 Series. The Hague: Ministry of the Environment.
- Coleman, J, (1988). **Social Capital in the Creation of Human Capital**, The American Journal of Sociology, VOL. 94, pp. S95-S120.
- Coleman, J. S., Hoffer, T. and Kilgore, S, (1982a). **Achievement and segregation in secondary schools: A further look at public and private school differences**, Sociology of Education, VOL. 55, No 2–3, pp. 162–182.
- Coleman, J. S., Hoffer, T. and Kilgore, S., (1982c), **High school achievement: Public, Catholic, and private schools compared**, NEW YORK: Basic Books.
- Coleman, J.S., (1990), **Foundations of Social Theory**, Harvard University Press, CAMBRIDGE.
- Coleman, J.S., and Hoffer, T.B., (1987), **Public and private schools: the impact of communities**, NEW YORK: Basic.
- Coleman, J.S., Hoffer, T. and Kilgore, S, (1982b). **Cognitive outcomes in public and private schools**, Sociology of Education, VOL. 55, No 2–3, pp. 65–76.
- Dess, G.G. and Picken, J.C, (1999). **Creating competitive advantage; Learning from food lion's freefall**, Academy of Management Executive, VOL. 13, No 3, pp. 97-111.
- Fulkerson, G. and Thompson, G, (2008). **The evolution a contested concept: a meta-analysis of social capital definitions and trends (1988-2006)**, Journal of Sociological Inquiry, VOL. 78, No 4, pp. 536-557.

- Grier, R, (2005). **The interaction of human and physical capital accumulation: evidence from Sub-Saharan Africa**, *Kyklos*, VOL. 58, No 2, pp. 195-211.
- Guizo, L., Sapienza, P. and Zingales, L, (2004). **The role of social capital in financial development**, *American Economic Review*, VOL. 94, No 3, pp. 526–556.
- Haghighat, E, (2005). **School social capital and pupils’ academic performance**, *International Studies in Sociology of Education*, VOL. 15, No 3, pp. 213–235.
- Ishihara, H. and Pascual, U, (2009). **Social Capital in community level environmental governance: a critique**, *Journal of Ecological Economics*, VOL. 68, pp. 1549-1562.
- Lehtonen, M, (2004). **The environmental-social interface of sustainable development: capabilities, social capital, institutions**, *Ecological Economics*, VOL. 49, pp. 199-214.
- Li, Y. and Wang, X, (2012). **Physical capital, human capital and social capital: the changing roles in China’s economic growth**, Conference “Restructuring China’s Economy”, China.
- Lin, N, (1999). **Building a network theory of social capital**, *Connections*, VOL. 22, No 1, pp. 28-51.
- Lopez, E.S., (1996), **Social capital and the educational performance of Latino and non-Latino youth**, Retrieved December 10, 2009, from <http://www.jsri.msu.edu/RandS/research/irr/rr11abs.html>
- Lucas, R, (1988). **On the Mechanics of Economic Development**, *Journal of Monetary Economics*, VOL. 22, No 1, pp. 3-42.
- Magliola, V., (2005), **The concept of social capital in classical theories and in contemporary research**, Center of Rural Research, TRONDHEIM.
- Matarasso, F., (2005), **Arts in rural England: Why the arts are at the heart of rural life**, Report for Arts Council England, ENGLAND.
- Morgan, S.L. and Sorensen, A.B, (1999). **Parental networks, social closure, and mathematics learning: A test of Coleman’s social capital explanation of school effects**, *American Sociological Review*, VOL. 64, No 5, pp. 661–681.
- OECD, (2001), **The well-being of Nations- The role of human and social capital-**. Center for Educational Research and Innovation.
- Portes, A, (1998). **Social capital: its origins and application in modern – sociology**, *Annual Review of sociology*, VOL. 24.
- Putnam, R, (1995), **Tuning in, tuning out: the strange disappearance of social capital in America**, *Political Science and Politics*, pp. 83-664.
- Putnam, R., 2000, **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**, NEW YORK: Simon and Schuster.
- Romer P.M, (1986). **Increasing Returns and Long-run Growth**, *Journal of Political Economy*, VOL. 94, No 5, pp. 1002-1037.
- Shea, T. Jr., (1959), **The land tenure structure of Malabar and its influence upon capital formation in agriculture**, Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania.
- Small, M.L, (2002). **Culture, cohorts, and social organization theory: Understanding local participation in a Latino housing project**, *The American Journal of Sociology*, VOL. 108, pp. 1-54.
- Solow, R.M., (1999), **Notes on social capital and economic performance**. In: Dasgupta, P. Serageldin, I. (Eds.), *Social capital: A multifaceted perspective*. World Bank, WASHINGTON.

- Svendsen, G.L.H. and Svendsen, G.T, (2000). **Measuring social capital: the Danish co-operative dairy movement**, Sociologia Ruralis, VOL. 40, No 1, pp. 72-86.
- Temple, J. and Johnson, P.A, (1998). **Social capability and economic growth**, The Quarterly Journal of Economics, VOL. 113, No 3, pp. 965-990.
- Willms, J.D, (1985). **Catholic-school effects on academic achievement: New evidence from the high school and beyond follow-up study**, Sociology of Education, VOL. 58, No 2, pp. 98-114.
- Woodhouse, A, (2006). **Social capital and economic development in regional Australia: a case study**, Journal of Rural Studies, VOL. 22, pp. 83-94.
- Woolcock, M, (1998). **Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework**, Theory and Society, VOL. 27.
- Woolcock, M., (2001), **Using Social Capital: Getting the Social Relations Right in the Theory and Practice of Economic Development**, Princeton University Press, forthcoming, PRINCETON.
- World Bank, (1996), **Social capital**, unpublished manuscript of the Satellite Group on social capital.